

kirja ole tarjonnut mahdollisuutta määräytyypin systemaattiseen tarkasteluun.

Ulkoasultaan teos on miellyttävä. Typografian alalta on kuitenkin syytä huomauttaa sellaisista epäonnistuneista sivujaoista, joissa uusi luku alkaa aivan sivun alaosasta (esim. s. 247, 314). Sivulla 122 tekijä mainitsee, että sanoissa *muren* ja *jäsen n* on analoginen: *jäsen*-sanana tilalla pitäisi kuitenkin olla *säen*. Harmillinen virhe on »Öikekeelsussõnaraamat» (s. 26). Suomen kielen perussanakirjasta tekijä on käyttänyt lyhennettä SKPS; parempi lyhenne olisi PS.

Tutkimuksessa on ollut käsiteltävänä suppea sanaryhmä, mutta lopuksi Sirkka-Liisa Hahmo lausuu tärkeän toiveen: olisi syytä samaan tapaan tutkia myös sanatyyppejä: *r* : *re* ~ *rA* (*askar* ~ *sakara*) ja *l* : *le* ~ *lA* (*nivel* ~ *käpä*lä). Niitä on yleensä käsitelty *n* : *ne*- ja *nA*-»johdosten» yhteydessä ja oletettu, että ryhmissä vallitsisi samanlainen konsonantti- ja vokaalivartalon suhde. Tämänkin käsityksen on Hahmon tutkimus asettanut uuteen valoon.

Sanahistoria on ala, jota niin fennistiekassa kuin fennougristiikassakin on paljon harrastettu. Sirkka-Liisa Hahmon väitöskirja kuitenkin osoittaa, miten paljon vielä

tuntematonta taikka puutteellisesti tai yksioikaisesti selitettyä tieteeemme traditionaalisilla keskusalueillakin yhä on. Keskusteluun kielitieteen eri alojen innovatiivisuudesta Hahmon väitöskirja voisi tuoda uuden näkökulman. Innovatiivista ei ole yksin sellainen tutkimus, joka ensi kertaa testaa uusia teorioita tai analysoi ennen tarkastelemattomia aineistoja. Mahdollisuuden toisentyypiseen innovatiivisuuteen tarjoaa uuden kriittisen synteessin luominen aieman tutkimuksen pohjalta. Juuri tällaista innovatiivisuutta edustaa Sirkka-Liisa Hahmon väitöskirja. ■

HEIKKI HURTTA

Tampereen yliopisto, Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, PL 607, 33101 Tampere

Sähköposti: skhehu@uta.fi

LÄHDE

RUOPPILA, VEIKKO 1967: Kalevala ja kansankieli. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 284. SKS, Helsinki.

MÄÄRÄISYYTTÄ KOHTI

Maria Vilkuna *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnessa*. Suomi 163. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1992. 202 s. ISBN 951-717-720-8.

Maria Vilkunana määräisyttä ja referenssiä pohtivan teoksen pohjana on tekijän yli kymmenen vuotta sitten valmistunut liseniaatintyö. Teos sekä esittelee teemaan liittyviä lingvistisiä ja filosofisia teorioita — on siis yleinen — että soveltaa

näiden antia suomen syntaksiin — on myös fennistinen. Sen julkaiseminen voidaankin nähdä puheenvuorona paljon keskusteltuun kysymykseen spesiekseen kytkeytyvien merkityspiirteiden vaikutuksesta subjektin ja objektin sijanvaihteluun. Työn tavoitteet ▷

ovat kuitenkin laajemmat, sillä johdannossa tekijä toivoo kirjansa yleisesitykseksi referenssiin liittyvistä semanttisista ongelmista. Vilkunan aineiston muodostavat kirjakieliset tekstilauseet ns. HKV-korpukselta (ks. kirjallisuutta esittelyn lopusta), mikä lisäksi hän on poiminut hajaesimerkkejä puhekielestä.

Vilkunan teos on suppeudestaan (202 sivua) huolimatta niin monitasoinen ja syvälinenkin, että ajatuksenkulkujen perinpohjainen oivaltaminen vaatii paljon aikaa ja uskoakseni jopa tekijän käyttämiin lähteisiin tutustumista. En pyrikään seuraavassa käsittelemään kirjaa tyhjentävästi; formaaliin semantiikkaan perehtymättömänä en siihen pystyisikään. Havainnollistan vain niitä yleisiä ja suomen kielen kysymyksiä, jotka syntaksin opettajana olen kahden lukukerran jälkeen huomannut tärkeiksi. Näistäkin karsin osia, ja jätän pois mm. definiittisyyden kääntämistä koskevat havainnot, vaikka Vilkuna käsittelee niitä — englantia ja suomea esimerkkeinä käyttäen — kautta teoksen.

Näen Vilkunan teoksessa kaksi pääjuontaa: 1) sellaisen definiittisyyden tulkinnan, joka pitää tätä referenssin puolta yhtenäisenä mutta suhteellisena (luvut 2 ja 3) sekä 2) niiden referenssiin liittyvien muiden seikkojen pohdiskelun, jotka jotenkin vaikuttavat määräisyyteen (luvut 4, 5 ja 6 pääpiirtein). Lisäksi kirja sisältää johdanto- ja päätösluvun. Käsittelem Vilkunan ajatuksia mainitsemani kahtiajaon avulla; esimerkit ovat sekä kirjasta että minulta.

REFERENSSI JA DEFINIITTISYYS

Referenssi määritellään yleisesti kielellisen ilmauksen ja sen ulkomaailmassa olevan tarkoitteen suhteeksi. Vilkuna tarkentaa tätä määritelmää pragmaattiseen suuntaan sanomalla, että se, joka itse asiassa viittaa, ei ole

ilmaus vaan puhuja. Referenssi näyttääkin olevan hänelle puheakti Searlen tavoin ymmärrettynä: siinä puhuja rajaa ilmauksen tarkoitteen tarkoitukseensa sopivaksi. Tarkoitteita voivat — myös tutun jaon mukaan — olla sekä konkreettiset oliot (esineet, ihmiset) että abstraktisemmat teot, tapahtumat ja prosessit (ns. toisen asteen entiteetit) ja näitäkin abstraktisemmat tilat ja suhteet (ns. kolmannen asteen entiteetit). Yleisen tavan mukaan Vilkuna käsittää referenssin lähinnä substantiivilausekkeiden ominaisuudeksi: juuri niillä puhuja poimii ulkomaailmasta tarkoitteita.

Substantiivilauseke on Vilkunan mukaan määräinen eli definiittinen silloin, kun puhuja haluaa kuulijan tunnistavan sen tarkoitteen yhdeksi ja ainoaksi kyseisessä kontekstissa. Referenssin on siis oltava niin yksiselitteinen, että tarkoite voidaan paikantaa ainutkertaiseksi. Jos siis sanon *Äiti-ni kävi eilen*, viittaa sanalla *äitini* definiittisesti, koska tiedän kuulijan tietävän jokaisella ihmisellä olevan vain yksi äiti ja tilanteesta päättelevän (ilmankin omistusliitetä), kenen äidistä on puhe. Jos sen sijaan sanoisin *Serkkuni kävi eilen*, jäisi *serkkuni*-substantiivi useimmissa konteksteissa indefiniteiksi ilman lisätarkennetta: onhan ihmisillä yleensä useita serkkuja.

Definiittisyydessä on siis kyse puhujan valinnasta: haluaako hän kuulijan paikantavan tarkoitteen ainutkertaiseksi vai ei. Paikannusohjeena puhuja voi käyttää esimerkiksi välitöntä tilannetta: käsky *Sulje portti* portista kuljettaessa ei jätä tulkinnanvaraa, ja sama käsky porttiin kiinnitettynäkin on yhtä yksiselitteinen. Paikantamisohjeena voi olla myös ennalta mainittuus joko suoraan (*Ostin uuden auton. Se on ranskalainen.*) tai implikoidusti (*Ostin uuden auton. Moottori on 1,6-litrainen.*) Sekä pronominin *se* että substantiivin *moottori* tarkoitteet ovat ympäristössään ainutkertaisiksi tunnistettavia ja ilmaukset siten definiit-

tisiä. Edellä mainitusta serkustakin voin halutessani tehdä määräisen, jos kuulija esimerkiksi on tavannut vain yhden serkkuni: *Se serkkuni, jonka tapasit kesällä, kävi eilen.*

Indefiniittisyys on Vilkun mukaan definiittisyyden puuttumista eikä sen itsenäinen määrittely ole tarpeen. Indefiniittisenkin substantiivin tarkoite voidaan usein paikantaa, mutta jos paikantaminen ei tee tarkoitteesta ainoaa kontekstissaan, ei paikannus ole definiittisyydelle riittävä. Niinpä sanottaessa *Ville näki tien vieressä auttion talon. Hän katsoi sisään ikkunasta.* ovat sekä *talon* että *ikkunasta* indefiniittisiä, vaikka *ikkunasta*-sanan tarkoite voidaan paikantaa jo mainittuun taloon kuuluvaksi. Mutta toisin kuin auton ja moottorin, ei talon ja ikkunan suhde ole yksiyksinen: kun talossa voi olla useita ikkunoita ja kun puhuja ei yksilöi tarkoitetta paremmin, ei kuulija voi päätellä, oliko kyse talon ainoasta ikkunasta tai — jos ikkunoita oli yleiseen tapaan monta — mistä niistä Ville kurkisti.

Substantiivilausekkeen definiittisyys ei edellytä sen tarkoitteen faktista olemassaoloa. Voin siis hyvin sanoa sinulle *Olisi hauska tavata ensimmäinen Marsissa käynyt ihminen*, jos luotan sinun ymmärtävän tarkoitteeni paitsi definiittiseksi myös hypoteettiseksi. Jos näin teet, olen saavuttanut tavoitteeni päästä puhumaan tämän mielikuvitushenkilön mahdollisista ominaisuuksista ja kokemuksista. Molemmat tiedämme, kenestä keskustelemme, vaikka mitään todellista identifioitavaa ei olekaan olemassa.

Vilkuna haluaa pitää definiittisyyden ja indefiniittisyyden erossa ns. tutusta ja uudesta tiedosta. Eihän keskusteluun tulevan uuden tarkoitteen tarvitse olla epämääräinen eikä definiittisen, tunnistettavaksi kuvatun kuulijalle tuttu. Jos vaikkapa sanon *Ostin eilen Suomen Kuvalehden. Kannes-*

sa oli Esko Ahon kuva. on *kansi*-sanan tarkoite kyllä keskustelussa ensi kerran esillä mutta silti heti definiittinen: on kyse yksiselitteisesti yhden tietyn lehden (numeron) yhdestä ainoasta kannesta. Voin myös sanoa *Carl Bildt vaati rauhaa Bosniaan*, jolloin mainitsemastani henkilöstä ei voi erehtyä, mutta toinen asia on, ettei ilmaukseni definiittisyys tee häntä kuulijalle yhtään tutummaksi; tämä voi jopa kysyä, kenestä puhun. Termien tutuus tai tunnettuus sijasta Vilkuna ottaakin parempana käyttöön termin tunnistettavuus. Tämä on nähdäkseni perusteltua, sillä tunnistettavuus viittaa vahvemmin itse kielenkäyttöön kuin psykologisempia vivahteita mieleen tuovat vanhat termit. Vilkuna ei kuitenkaan johdonmukaisesti pidä kiinni termien eroista, sillä mielestäni hän puhuu tuttuudesta/tunnettuudesta paikoin silloinkin, kun tarkoittaa juuri pragmaattisempaa tunnistettavuutta (esim. sivuilla 52 ja 53).

Oleellista Vilkun definiittisyys-käsitteelle on se, että hän liittyy siihen jo ainakin Terho Itkosen (1980) selkeästi hahmottelemaan ajatukseen, jonka mukaan definiittisyydessä ei ole tarpeen erottaa notiivista ja kvantitatiivista puolta toisistaan. Kvantiteetti on tosin Vilkunallakin yhtenä merkitysdimensiona aine- ja joukotarkoitteiden määräisyydessä, mutta hän ei nosta sitä yhtä tärkeään asemaan kuin esimerkiksi Larjavaara (1988). Jaollisiinkin tarkoitteisiin definiittisesti viitattaessaan puhuja haluaa kuulijan tunnistavan ne ainutkertaisiksi kokonaisuuksiksi, joiden yhtään alkioita ei saa kontekstissa jäädä viittauksen rajaaman tarkoittepaljouden ulkopuolelle. Definiittinen viittaus kieltää siis ylijäämän. Jos käsken sinua *Lakaise hiekka/roskat!* viittaa definiittisti koko tilanteessa tutulla lattialla olevaan hiekkamäärään tai roskien joukkoon, mutta vain siihen ja yksinomaan siihen. En käskyllä tarkoita koko talon siivoamista. Kontekstin ulkopuoliset hiekka ja

roskat ovat irrelevantteja referenssini definiittisyydelle, mutta jos jätät hiukankin hiekkaa tai yhdenkin roskan kyseiselle laltialle, et ole täyttänyt tarkoitustani.

Vaikka definiittisyys voidaan siis ymmärtää yhtenäiseksi ilmiöksi, on se Vilkun mukaan luonteeltaan myös suhteellista. Substantiivit eivät siis välttämättä ole binaarisesti joko definiittisiä tai indefiniittisiä, vaan vivahteita on käytössä enemmän. Definiittistä kuvausta käyttäessään puhuja haluaa viestiä kuulijalle, että »minä tiedän, mikä, ja haluan sinunkin tietävän», indefiniittistä aidossa mielessä »minä en tiedä, mikä, enkä siis luule sinunkaan tietävän» (vrt. *Isäsi kävi ovella* ja *Joku mies kävi ovella*). Mutta hän voi myös vihjata, että »minä kyllä tiedän, mikä, mutta en halua sinun tietävän», jolloin on kyse jo Tuomikosken havaitsemasta ja ns. semi-notiiviseksi spesiekseksi kutsumasta taupausryhmästä (1969: 27–28). Vilkun mukaan tämän merkitysvivahteen saa aikaan tarkenne *eräs* (*Eräs mies kävi ovella*), ja hän viittaakin tällä kohtaa Tuomikosken havaintoihin.

Definiittisyyden suhteellisuus menee kuitenkin Vilkun esityksessä syvemmälle. Ensiksikin hän monikon nominatiivien definiittisyyttä pohtiessaan esittää, että ne ovat aidosti definiittisiä vain silloin, kun se tarkoitejoukko, johon niillä viitataan, on yksiyksinen jonkin kontekstista tunnistetavan tarkoitejoukon kanssa. Ylijäämiä ei siis saa jäädä. Niinpä ravintolassa istuessani voin sanoa *Täällä on ystävälliset tarjoilijat*, ja kuulija ymmärtää minun viittaavan määräisesti juuri kyseisen ravintolan tarjoilijoihin. Hänellä on siis vertailukohta, johon hän viittaukseni tarkoitejoukon suhteuttaa. Jos tällaista vertailukohtaa ei kontekstissa ole, viittaa nominatiivi Vilkun mukaan joko indefiniittisesti tyypilliseen paljouteen kyseistä paljoutta (*poikaset* lauseessa *Kissamme sai kolmet poikaset*) tai — mikä tär-

keää — on definiittisyydeltään irrelevantti. Tällöin puhujan ja kuulijan tulkinta voi olla erilainen, ja tulkintaa ohjaa vain pyrkimys tulkita tarkoitteeksi »maksimaalinen kokonaisuus, joka joko on olemassa tai on kontekstin antamissa oloissa mahdollinen, realistinen ja relevantti» (s. 72). Niinpä sanoessani *Hiiret ovat taas viime yönä käyneet komerossa*, asetan ehkä vastuuseen kaikki talossa asuvat hiiret, mutta sanoessani *Roomalaiset hävittivät Karthagon* en usko likikään kaikkien roomalaisten osallistuneen itse tekoon. Vaikka en tässä mene enempiin yksityiskohtiin, on Vilkun pohdinta monikon nominatiivien merkityksistä yleensäkin kovin antoisaa. Samoin vahvistuu käsitys, että partitiivi on nimenomaan indefiniittisyyden sija.

Definiittisyydeltään irrelevanttien monikkomuotojen ohella tulee ilmiön suhteellisuus ilmi erityisesti puhekielessä. Vilkuna esitteleekin Lauri Carlsonin termin diskurssidefiniittisyys, joka juuri viittaa eräänlaiseen määräisyyden neuvoteltavuuteen. Jos joku kysyy minulta *Milloin työsi valmistuu?*, voin joskus olla definiittinen vastauksella *Helmikuussa*, mutta joskus vasta päivämäärällä *28. helmikuuta*. Ristiriita syntyy puhujan ja kuulijan erilaisista tavoitteista ja odotuksista, joiden välillä molemmat tasapainoilevat. Kirjan sivut 126–135, joilla Vilkuna käsittelee definiittisyyttä arkisessa puhekielessä, ovatkin monin tavoin teoksen kiinnostavimpia, olkoonkin, että jo aineiston luonne tekee käsittelystä epäsystemaattista. Lisätutkimusten tarve on tällä kohdin ilmeinen.

SPESIFISYYS JA GENEERISYYS

Substantiivilauseke on Vilkun mukaan spesifinen silloin, kun puhuja viittaa sillä erityiseen tarkoitteeseen, jonka olemassaolon hän itse tietää mutta jota hän ei välttä-

mättä esittele kuulijalle definiittisesti. Vaikka spesifisyys siis onkin definiittisyyden sukua, se on tästä riippumaton referenssin piirre.

Yleensä definiittinen substantiivi on kyllä spesifinenkin, kuten esimerkiksi jo edellä mainitsemassani lauseessa *Äitini kävi eilen* sana *äitini*: tarkoite on paitsi tunnistettavissa myös puhujan mukaan epäilemättä tietty olemassa oleva henkilö. Samoin kulkevat indefiniittisyys ja epäspesifisyys yhdessä lauseessa *Unohdin ostaa lampun*, koska puhujan mielessä tuskin on mitään erityistä lamppuyksilöä; siis hänen on puhuttava myös indefiniittisesti. Sen sijaan *eräs ystäväni* jää seuraavassa lauseessa indefiniittiseksi, vaikka puhuja viittaa erityiseen tarkoitteeseen ja on kyllä spesifinen: *Eräs ystäväni kävi eilen*. Lauseke *ensimmäinen Marsissa käynyt ihminen* taas viittaa tunnistettavaan, definiittiseen yksilöön, mutta koska häntä ei ole olemassa, puhujan viittaus on epäspesifinen.

Spesifisyys vaatii Vilkun mukaan tarkoitteen faktista olemassaoloa, joten monet erityyppiset hypoteettisiin asiantiloihin viittaavat lauseet suosivat epäspesifisiä substantiivilausekkeita. Vilkuna kutsuu näitä toteutumattomuuskonteksteiksi. Selvimpiä niistä on kielto: kun sanon *Hallituksenella ei ole työllistämishjelmaa*, ei *ohjelma*-sanalla ole tietenkään erityistä tarkoitetta; yhtä epäspesifinen on myös sana *lamppu* implisiitin kiellon sisältävässä lauseessa *Unohdin ostaa lampun*. Tyypillisiä toteutumattomuuskonteksteja ovat myös mahdollisiin maailmoihin viittaavat modaaliset lauseyhteydet kuten futuuriset ilmaukset: jos *aion ostaa auton*, *kun saan lottovoiton*, on *auto* tietysti epäspesifinen, eikä Tiinalakaan ole vielä hellimisen kohdetta lauseen *Tiina toivoo pikkuveljeä* mukaan.

Myös ns. kvantifioivat kontekstit luovat epäspesifisyyttä, vaikka niissä voidaankin puhua faktisista ja aikasidoksisista asianti-

loista. Epäspesifisyys syntyy siitä, että tarkoitteita on yhtäaikaa monta, sillä nämä lauseyhteydet viittaavat nimensä mukaisesti useisiin samankaltaisiin tapahtumiin tms:iin. Niinpä laivamatkustajan sanoma *Joka kerta kun ylitin Atlantin, ystävästyin kapteenin kanssa* sisältää epäspesifisen substantiivin *kapteeni*. Kun kussakin laivassa on silti vain yksi kyseinen henkilö, on sana Vilkun mukaan kuitenkin definiittinen. Luonnollisesti kvantifioiva konteksti voi olla hypoteettinenkin: toiveessa *kun minusta tulee rikas*, *ostan joka vuosi uuden auton* on *auto*-sana sekä epäspesifinen että indefiniittinen.

Kun epäspesifisiä referenssejä esiintyy herkästi hypoteettisiin asiantiloihin viitattavissa lauseissa, on spesifisten konteksti usein faktuaalis-aikasidoksinen. Tällöin puhutaan joko menneistä tai nykyisistä reaali maailman tiloista ja tapahtumista, selkeimmissä tapauksissa lisäksi konkreettista tarkoitteista, joiden olemassaolo on helppo havaita. Niinpä lauseessa *Ville osti eilen vihreän maastopyörän*, jää *maastopyörä* kuulijalle kyllä indefiniittiseksi, mutta hän tajuaa puhuttavan yhdestä erityisestä esineestä. Faktuaalis-aikasidoksisuus ei toisaalta takaa spesifisyyttä, sillä vaikkapa sanomalla *Ville etsii uutta maastopyörää* puhuja vain kertoo Villen ostopuuhista ja vielä täysin indefiniittisestä ja epäspesifisestä pyörästä. Spesifiseksi ja definiittiseksi pyörän saa lausetta modifioimalla: *Ville etsii eilen varastettua pyöräänsä*.

Definiittisyyden tavoin Vilkuna pitää myös spesifisyyttä relationaalisena ilmiönä. Tämä on odotettavaa jo siksi, että itse viittamisen eli referenssin rajatkin ovat hämärät. Tietääkseni filosofisessa semantiikassa kysytään jatkuvasti peruskysymystä: mihin ylipäänsä voimme viitata (ks. esim. Cherterman 1991: 187–191). Vasta tästä seuraa kysymys, milloin referentiaaliseksi todettu ilmaus on spesifinen. Ja vasta sitten voinee

kysyä, milloin tarkoite on kuulijan ainutkertaiseksi identifioitavissa eli definiittinen.

Kun Vilkunan teos lähtee purkamaan vyyhtiä definiittisyyden päästä, joutuu kirjoittaja tuon tuostakin sukeltamaan syvemmälle, koska referenssin eri puolet ovat monin säikein kiinni toisissaan. Perusongelmaan referentiaalisista ja ei-referentiaalisista ilmauksista tekijä tarttuu ehkä liiankin vähän, sillä sen esilletuonti jo teoksen alussa olisi ollut paikallaan. Tällöin vyyhtiä olisi voinut ehkä purkaa lukijalle ystävällisemmin. Poimin seuraavassa ne muuttamat referentiaalisuuden rajoista kertovat kohdat, jotka Vilkunan teos on minulle avannut.

Referentiaalisuus loppuu tavallaan siihen, missä puhuja tulee ulkomaailmasta — tarkoitteiden maailmasta — kielensisäiseen, merkitysten maailmaan. Kuten tunnettua, näiden kahden maailman rajan vedosta ja jopa rajan tarpeellisuudesta on semantiikassa oltu eri mieltä (ks. esim. Häkkinen 1994: 168–169). Tätä tässä ratkaisematta hahmottuu keskeiseksi kysymys, milloin puhuja puhuu tarkoitteesta, milloin kategoriasta. Luonnehtiva predikaatiivi on Vilkun mukaan tyypillisesti ei-referentiaalinen (*Ville on lääkäri*), mutta joskus samakin substantiivilauseke voi saada sekä referentiaalisen että ei-referentiaalisen tulkinnan. Vilkuna esittelee esimerkkinä Keith Donnellanin käsityksen kielen referentiaalisesta ja attributiivisesta käytöstä. Kun vaikkapa tulisin murhapaikalle, jossa eräs Smith on surmattu, voin sanoa *Smithin murhaaja on mielenvikainen*. Tällöin *Smithin murhaaja* on minulle kategoria, jonka ominaisuuksia luonnehdin tietämättä kehtään tarkoitetta tai epäspesifistä tarkoitteiden ryhmääkään, josta puhuisin. Jos sen sijaan sanon tämän lauseen oikeudenkäynnin aikana, jossa tietty henkilö on syytettyinä, viitataan tähän yksilötarkoitteeseen ja tämän henkilön ominaisuuksiin, vaikka hän

ei olisikaan todellinen Smithin murhaaja. Murhapaikalla käytän siis lauseketta attributiivisesti, oikeudenkäynnin aikana referentiaalisesti.

Olen myös referentiaalinen, jos viitataan mihin tahansa tietyn luokan edustajaan. Siispä sanoessani *Norsu elää hyvin vanhaksi* tarkoitan *norsulla* mitä tahansa kyseiseen kategoriaan kuuluvaa yksilöä. Olen samalla maksimaalisen epäspesifinen. Tällaisia viittauksia on tapana kutsua geneerisiksi ja ilmiötä geneerisyudeksi. Vilkun mukaan geneerisyys on yksi referenssityyppi, ja hän katsoo sen epäspesifisyyden alalajiksi. Geneerisiä substantiivilausekkeita esiintyy hänen mukaansa vain geneeristen eli aikasidoksettomien predikaattien yhteydessä, koska erityisen aikasidoksisen teon suorittajaksi ei voi kuvitella mitenkään yksilöimätöntä olentoa.

Arkikielisesti sanottuna geneeriset lauseet luovat siis yleistyksiä. Nämä Vilkuna jakaa Dahlin tapaan satunnaisiin ja noomisiin. Satunnaiset yleistyksen koskevat logiikan termein yhtä maailmaa, noomiset useita eli yleensä reaali maailmamme lisäksi ns. mahdollisia maailmoja. Samakin lause voi saada molemmat tulkinnat. Jos sanon *Ystävänä äänestävät vihreitä*, minut voi tulkita satunnaiseen tapaan siten, että kaikki ystäviksi kutsumani henkilöt kannattavat vihreää puoluetta, ja noomisesti tämän lisäksi siten, että myös kaikki mahdolliset, tulevat ystävänä toimivat samoin, eli jos aiot ystäväkseni, sinun on täytettävä tämä kriteeri. Noomiset yleistyksen merkitsevät siis ennustettavuutta. Sen takia ne ovat usein vihahteiltaan myös normatiivisia ohjeita.

Geneerinen substantiivilauseke voi olla sekä yksikössä että monikossa: *Koiralla/koirilla on neljä jalkaa*. Monikko sallii kuitenkin useampien poikkeusten olemassaolon ja on muutenkin merkitykseltään avoimempi (vrt. definiittisyyden yhteydessä sanottuun). Tätä osoittaa Vilkunan Helsin-

gin Sanomista poimima lipsahdus: *Suomalainen hankkii vuosittain 4 miljoonaa miestenlehteä*. Näin hyvin kauppa ei käyne, vaan kirjoittaja on tähdännyt vapaampaan, kollektiiviseen merkitykseen, johon päästään monikolla: *Suomalaiset hankkivat* –. Yksiköllinen geneerinen referenssi on myös pidettävä erossa ns. lajireferenssistä. Ero havainnollistuu esimerkeistä *Norsu elää hyvin vanhaksi* ja *Norsu elää suurina laumoina Afrikan savanneilla*, joista ensimmäisessä on geneerinen, epäspesifinen referenssi, mutta jälkimmäisessä viitataan spesifisesti yhteen tiettyyn eläinlajiin ja sen elintapoihin. Tällainen lajireferenssi lienee myös definiittinen, koska se yksilöi tarkoitelajinsa identiteetin eroon kaikista muista lajeista.

Geneerisyyteen kytkeytyy myös ns. geneerinen nolla, jossa yleensä henkilötarkoitteinen lauseke jää kokonaan lauseesta pois. Vilkuna kutsuukin näitä tapauksia Hakulisen ja Karttusen mukaisesti »kadonneen henkilön lauseiksi» tai lyhenteellä MP-lauseiksi (engl. missing person). Esimerkiksi lauseessa *Jos (x) käy torilla, (x) näkee kaikenlaista x:n asemaan käy geneerisesti kuka tahansa ihminen*. Näillä lauseilla on tunnetusti kuitenkin minä- ja sinäviitteistä käyttöä, joka on nähty yhtenä todistena suomen kielen pyrkimyksestä välttää puhujan ja kuulijan persoonaan viittaamista keskustelussa. Vilkuna kyllä noteeraa tämän, mutta katsoo, että erityistä minä tai sinä -tulkintaa ei useinkaan ole tarvis tehdä, vaikka nolla ei olisikaan ihan geneerinen. Myös näiden lauseiden suhde vastavaa pyrkimystä heijastavaksi sanottuun passiivin käyttöön nousee esille, mutta jää hajahuomioiden asteelle. Lukijalle tulee taas vaikutelma hedelmällisten lisätutkimusten tarpeesta. Otollisimman aineiston tarjonnee arkinen puhekieli. Voi vain ounnastella, että sillä asteikolla, jonka toisessa päässä ovat täysin spesifiset referenssit ja

toisessa täysin geneeriset, on tilaa monenlaiselle epäspesifisyyden vivahteikkudelle.

LOPUKSI

Kun Vilkuna tarkastelee sellaisia semanttisia distinktioita, joilla ei suomen kielessä ole rakenteellisia ilmaisimia, hän liikkuu konkreettisista esimerkeistään huolimatta koko ajan hyvin abstraktisessa maailmassa. Olisinkin toivonut, että tekijä olisi selkeällä jäsentelyllä ja kielenkäytöllä pystynyt helpottamaan lukijan tietä läpi tämän väistämättä tiheän asioiden viidakon. Valitettavasti Vilkunan teos jää kuitenkin raskaslukaiseksi ja jopa vaikeatajuiseksi ainakin sellaiselle, jolla ei ole vankkoja pohjatietoja käsitellyistä kysymyksistä. Tämä on harmi siinäkin mielessä, että tekijä toivoo johdannossa työtään yleisesitykseksi referenssiin kytkeytyvistä ongelmista. Asiaa kirjassa on tähän tarkoitukseen ehkä liikaa, mutta tekstin raskaslukaisuus karkottaa osan kiinnostuneista.

Toki Vilkunan teos on tervetullut ja ansiokas lisä suomenkieliseen semanttiseen kirjallisuuteen. Se on raskas, mutta kiehtovakin. Suuresti arvostan sitä, että tekijä on siirtänyt definiittisyyden tarkastelun ilmiön luonteelle luonnolliseen pragmaattiseen suuntaan. Tämä näkyy läpi teoksen ja ennen kaikkea siitä, että kohteina ovat tekstilauseet systeemilauseiden asemesta. Myös Vilkunan varovainen spesies-termin syrjäytys suomen kielestä saattaa olla paikallaan, sillä ainakin heti kirjan luettuani olen altis yhtymään kirjoittajan näkemykseen, että »kysymystä 'Ilmaiseeko suomen kieli spesiestä ja miten?' ei mielestäni tulisi pitääkään niin tärkeänä kuin kysymyksiä erilaisen suomen muotojen ja sanojen ilmaisemista semanttisista distinktioista» (s. 177). Seuraava askel olisi tutkia näitä referenssin, spesifisyyden ja definiittisyyden toistensa

kanssa risteytyviä uomia puhekielestä. Toivon mukaan Maria Vilkuna voi tarttua asiaan. ■

KAIJA KUIRI

Polvikatu 2 B 8, 33100 Tampere

LÄHTEET

CHESTERMAN, ANDREW 1991: On definiteness. A study with special reference to English and Finnish. Cambridge University Press, Cambridge.

HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED – VILKUNA, MARIA 1980: Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tut-

kimus. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Helsinki. (Ns. HKV-korpus on tämän työn korpus.)

HÄKKINEN, KAISA 1994: Kielitieteen perusteet. Tietolipas 133. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

ITKONEN, TERHO 1980: Spesies suomessa ja germaanisissa kielissä. – Virittäjä 84 s. 27–38.

LARIJAVAARA, MATTI 1988: Suomen kvantitatiivinen spesies. – Virittäjä 92 s. 469–503.

TUOMIKOSKI, R. 1969: Asemoisilmaustemme luokittelusta. Suomi 114:4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

KIELIOPIN SYNTY

Joan Bybee, Revere Perkins ja William Pagliuca *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world.* The University of Chicago Press, Chicago & London 1994. XXII + 398 s. ISBN 0-226-08665-8.

Tämä kirja käsittelee kielten typologiaa, tarkemmin sanottuna kieliopillisten kategorioitten alkuperää, syntyä ja kehitystä. *The evolution of grammar* on itse asiassa loppuraportti vuosikymmenen kestäneestä tutkimushankkeesta. GRAMCATS-projektissa kartoitettiin kaikki verbin morfologiset kategoriat (minkä ansiosta voidaan tehdä eräitä yleisempiäkin päätelmiä, mm. kielen morfologisen tyyppin ja eräiden kieliopillistumiseen liittyvien mekanismien suhteista). Kirjassa keskitytään kuitenkin tempuksen, aspektin ja modaalisuuden (TAM) ilmaisukeinoihin.

Kirjan takakannen kertoman mukaan Joan Bybee, Revere Perkins ja William Pag-

liuca esittävät kieliopin kehityksestä uuden teorian, joka mullistaa generatiivisen kieliopin selitysmallit. Tekijöiden mukaan kieliopillisten kategorioiden merkityssisältö kehittyy vähitellen ja prosessi on hämmästyttävän samankaltainen eri kielissä. »Evoluutio» on avainsana tekijöiden typologista ideologiaa arvioitaessa: se esiintyy paitsi tämän kirjan otsikossa, myös sekä Perkinsin (1980) että Pagliucan (1982) väitöskirjojen nimissä.

Tempus- ja aspektirintamalla Bybeen ja kumppaneiden kirja vertautuu merkittävässä Comrien perusteoksiin (1976, 1985). Pääasialliset hypoteesinsa Bybee muotoili jo morfologiakirjassaan (1985), ja eräitä yl-